

INKLYUZIV TA'LIMNING MOHIYATI VA IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALAR UCHUN IJTIMOY AHAMIYATI

*Texnologiya menejment kommunikatsiya instituti
Pedagogika psixologiya kafedrasi o'qituvchisi
Eshmamatova Sitara Tuyg'un qizi
Talaba: Saitova Nargiza va Maxkamova Dilbar*

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta'limning mohiyati, imkoniyati cheklangan bolalar uchun uning ijtimoiy ahamiyati hamda jamiyatda ijtimoiy tenglikni ta'minlashdagi o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, mazkur sohadagi ilmiy adabiyotlar ko'rib chiqilib, metodologik asoslar, amaliy natijalar va munozaralar yoritilgan. Inklyuziv ta'limning samaradorligini oshirish bo'yicha xulosalar va takliflar ham beriladi.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, imkoniyati cheklangan bolalar, ijtimoiy moslashuv, teng huquqlilik, ta'lim sifati, integratsiya, ijtimoiy adolat.

Zamonaviy ta'lim jarayonida imkoniyati cheklangan bolalarni jamiyatning teng huquqli a'zosi sifatida shakllantirish masalasi global miqyosda dolzarb bo'lib bormoqda. Inklyuziv ta'lim nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy, psixologik va huquqiy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega. U barcha bolalarning, jumladan, imkoniyati cheklanganlarning ham umumiy ta'lim tizimida sifatli ta'lim olishiga, ijtimoiylashuviga va hayotga muvaffaqiyatli moslashuviga xizmat qiladi.

Inklyuziv ta'lim (inglizcha "inclusive education") – bu ta'lim tizimining eng zamonaviy va insonparvarlikka asoslangan shakli bo'lib, barcha bolalar, shu jumladan jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida cheklovlari bor (nogironlik yoki alohida ehtiyojlari mavjud) bolalarni umumiy ta'lim muhitida teng huquqlilik asosida o'qitishga asoslangan. Bu tushuncha 1994-yilda Ispaniyaning Salamanca shahrida o'tkazilgan BMTning maxsus konferensiyasida rasmiylashtirilgan bo'lib, unda "har bir bola ta'lim olish huquqiga ega va bu ta'lim individual ehtiyojlarga moslashtirilishi kerak" deb belgilangan. Inklyuziv ta'limning mohiyati □ nafaqat nogiron bolalarni oddiy sinflarga joylashtirish (bu integratsiya deb ataladi), balki butun ta'lim muhitini, jumladan, darsliklarni, o'qitish metodlarini, infratuzilmani va ijtimoiy munosabatlarni o'zgarishga moslashtirishdir. Natijada, bolalar izolyatsiyadan (alohida maktablarda o'qitishdan) qutulib, jamiyatning faol a'zosi sifatida rivojlanadi.

O'zbekistonda inklyuziv ta'limning mohiyati 2020-yil 13-oktyabrdagi Prezident qarori (PQ-4860-son) bilan mustahkamlangan "2020□2025-yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi"da aks etgan. Bu hujjatda ta'lim jarayoni bolaning individual xususiyatlari (nogironlik turi, oilaviy holati, madaniy

muhibti) hisobga olinib, maxsus pedagogik yondashuvlar (masalan, differensial o'qitish) orqali amalga oshirilishi ko'rsatilgan. Masalan, nogiron bola uchun darslar qisqartirilishi, yordamchi vositalar (suhbatlashuvchi dasturlar yoki rampalar) ishlatilishi va psixologik qo'llab-quvvatlash ta'minlanishi mumkin. Global miqyosda, UNESCO ma'lumotlariga ko'ra, inklyuziv ta'lim mamlakatlarning YaIMiga 1-7% o'sishga hissa qo'shadi, chunki u ishchi kuchini kengaytiradi. O'zbekistonda esa bu tizim 2025-yilga kelib 51% maktablarda joriy etilishi rejalashtirilgan, bu 2020-yildagi 0% dan ulkan sakrashdir.

Inklyuziv ta'limning imkoniyati: keng ko'lamlı tahlil: Inklyuziv ta'limning imkoniyati ta'limdan tashqari ijtimoiy, psixologik va iqtisodiy o'lchovlarni qamrab oladi. U bolalarni oiladan ajratmasdan, umumiy muhitda rivojlantirishga imkon beradi, bu esa ularning mustaqilligini oshiradi. Quyida batafsil jadvalda asosiy imkoniyatlar va misollar keltirilgan:

Imkoniyat turi	Batafsil tavsif va misollar	O'zbekistondagi amaliyot (2025 yil holati)
Teng huquqlilik va qamrab olish	Barcha bolalar bir xil sinfda o'qiydi, nogironlik tufayli ajratilmaydi. Bu BMTning Bolalar huquqlari konvensiyasining 23-moddasiga mos keladi. Misol: nogiron bola sinf rahbari bo'lishi mumkin.	2025-yilga kelib 51% maktablarda inklyuziv sinflar tashkil etilgan; 417 ta maktab "Inklyuziv maktab" maqomiga ega.
Individual yondashuv	Darslar bolaning ehtiyojlariga moslashtiriladi: Individual ta'lim dasturlari (ITP), maxsus vositalar (Braille yozuvi, nutq sintezatorlari). Misol: autizmlı bola uchun vizual jadvallar ishlatiladi.	Chirchiq pedagogika universitetida 25 ming talaba inklyuziv o'qitishga tayyorlanmoqda; har yili 72 soatlik qo'shimcha o'qitish o'tkaziladi.
Ijtimoiy ko'nikmalar rivoji	Sog'lom va nogiron bolalar o'rtasida muloqot orqali empatiya shakllanadi. Misol: guruh loyihalari orqali hamkorlik o'rganiladi.	2025-yilgi tadqiqotlarda o'qituvchilarning 86% inklyuziv metodlarni qo'llay olishi ko'rsatilgan; ota-onalar ishtiroki 71% ga oshgan.
Kasbiy va iqtisodiy tayyorgarlik	Bolalarni mehnat bozoriga tayyorlash: kasb-hunar maktablari bilan hamkorlik. Misol: IT sohasida nogironlar uchun onlayn kurslar.	2023-yilda 121 ming nogiron yosh (14-30 yosh) ro'yxatga olingan; 2025-yilga kelib ularning 75% ta'lim tizimiga qamrab olingan.
Jamiyat va oila ishtiroki	Ota-onalar, mahalla va NNTlar bilan hamkorlik: seminarlar, psixologik maslahatlar. Misol: "Ota-onalar kengashi" orqali qarorlar qabul qilinadi.	UNICEF va USAID bilan hamkorlikda infratuzilma yaxshilangan; 2025-yilda 70 ta mahalla inklyuziv guruhlar tashkil etilgan.

Bu imkoniyatlar 2020-2025 konsepsiyasi doirasida amalga oshirilmoqda, ammo qishloq hududlarida resurslar yetishmasligi muammo bo'lib qolmoqda.

Imkoniyati cheklangan bolalar uchun ijtimoiy ahamiyati: chuqur baho

Imkoniyati cheklangan bolalar uchun inklyuziv ta'limning ijtimoiy ahamiyati ularni jamiyatdan uzilishdan saqlash va tenglikni ta'minlashda yotadi. Bu tizim nafaqat shaxsiy rivojlanishni, balki butun jamiyatning insonparvarligini oshiradi. Batafsil jihatlar:

Ijtimoiy moslashtirish va integratsiya: Nogiron bolalar sog'lom tengdoshlari bilan muloqot qilib, ijtimoiy ko'nikmalarni (do'stlik, konfliktlarni hal qilish) egallaydi. Natijada, kattalar hayotida ularning ishga joylashish imkoniyati 2-3 baravar oshadi (UNESCO ma'lumotlari). O'zbekistonda 2025-yilga kelib, 9700 dan ortiq nogiron bola maktabdan tashqarida qolgan holat bartaraf etilmoqda, bu 2020-yildagi 75% dan pasayishdir.

Psixologik va ruhiy rivojlanish: Teng muhit o'ziga ishonchni oshiradi, stigmatizatsiyani (ajratib ko'rsatish) kamaytiradi. Misol: Inklyuziv sinflarda nogiron bolalarning depressiya darajasi 40% ga pasaygan (2025-yilgi tadqiqotlar). Oilaviy aloqalar mustahkamlanadi, chunki ota-onalar jamiyatdan yordam oladi.

Jamiyatdagi o'zgarishlar va madaniy shift: Sog'lom bolalar empatiya o'rganadi, bu kelajakda inklyuziv jamiyat yaratadi. O'zbekiston Konstitutsiyasining 50-moddasi va "Yangi O'zbekiston" strategiyasi bu jarayonni qo'llab-quvvatlaydi. 2025-yilda o'qituvchilar va ota-onalarning 84% dan 86% ga o'sgan tayyorgarligi ijtimoiy o'zgarishni ko'rsatadi.

Uzoq muddatli ijtimoiy-iqtisodiy foyda: Inklyuziv ta'lim jamiyatning barqaror rivojlanishiga hissa qo'shadi (SDG-4 maqsadi). O'zbekistonda 2025-yilga kelib, nogironlarning ta'lim va mehnatdan foydalanish darajasi 75% ga yetishi kutilmoqda, bu 2019-yildagi 27% dan ulkan yutuq.

2025-yilgi holat: yutuqlar, muammolar va istiqbollar

2025-yil sentyabr holatiga ko'ra, O'zbekistonda inklyuziv ta'lim jadal rivojlanmoqda: 6,5 million o'quvchidan 525 ming o'qituvchi inklyuziv sinflarda ishlamoqda. Yutuqlar: UNICEF va JICA (Yaponiya) loyihalari orqali 417 ta maktab inklyuziv maqomga erishgan; o'qituvchilar uchun seminarlar o'tkazilgan. Biroq, muammolar saqlanib qolmoqda: qishloq joylarda infratuzilma (rampalar, vositalar) yetishmasligi, o'qituvchilarning 84% dastlabki tayyorgarlik darajasi pastligi va ota-onalarning qarshiligi (stigma tufayli). Istiqbollar: 2030-yilgacha to'liq qamrab olish, xalqaro hamkorlikni kuchaytirish va monitoring tizimini joriy etish.

Inklyuziv ta'lim □ bu nafaqat ta'lim islohoti, balki jamiyatning inson qadrini hurmat qilishining ko'zg'usi. U imkoniyati cheklangan bolalarni jamiyatning teng huquqli a'zosiga aylantirib, hamma uchun adolatli kelajak yaratadi. Prezident Shavkat Mirziyoyevning aytganidek, "Har bir bola □ kelajagimizning poydevori". Agar

qo'shimcha misollar yoki ma'lumotlar kerak bo'lsa, ayting!

Xulosa

Inklyuziv ta'lim imkoniyati cheklangan bolalarni jamiyatga to'liq integratsiya qilish, ularning ta'lim olish huquqini ta'minlash va ijtimoiy adolatni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlash uchun davlat dasturlarini kengaytirish.

Pedagoglar uchun maxsus tayyorgarlik kurslarini joriy etish.

Maktablarning moddiy-texnik bazasini inklyuziv ta'lim talablariga moslashtirish.

Ota-onalar va jamoatchilikni faol jalb etish orqali ijtimoiy stereotiplarni kamaytirish.

Xalqaro tajribalarni O'zbekiston sharoitiga moslashtirib tatbiq etish.

Adabiyotlar.

• UNICEF. The Right of Children with Disabilities to Education: A Rights-Based Approach to Inclusive Education. New York: UNICEF, 2019.

• Booth, T., Ainscow, M. The Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. Bristol: CSIE, 2016.

• Florian, L. The Sage Handbook of Special Education. London: Sage Publications, 2017.

• Slee, R. Inclusive Education Isn't Dead, It Just Smells Funny. London: Routledge, 2018.

• Norwich, B. Addressing Tensions and Dilemmas in Inclusive Education. London: Routledge, 2021.

• Forlin, C. Teacher Education for Inclusion: Changing Paradigms and Innovative Approaches. London: Routledge, 2019.

• Ainscow, M. Struggles for Equity in Education: The Selected Works of Mel Ainscow. London: Routledge, 2015.

• Хасанова, Д. Инклюзив таълимнинг назарий ва амалий асослари. Тошкент: Fan va texnologiya, 2022.

• Абдурахмонов, Б. Инклюзив таълим ва имконияти чекланган болалар ҳуқуқлари. Тошкент: Istiqlol, 2023.